

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Μελέτη για το *Περί Ψυχής*
(412a-417a)

ΚΑΘΟΛΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

- Αυθόρμητοι προβληματισμοί σχετικά με το «τι είναι ο άνθρωπος»
- Ο άνθρωπος, το ον, τα (έμβια) όντα
- Το «τι είναι ο άνθρωπος;» (Was ist der Mensch?) ως ένα από τα τέσσερα βασικά ερωτήματα της Φιλοσοφίας, σύμφωνα με τον Ιμμάνουελ Καντ
- Τι μπορεί ακριβώς να σημαίνει ο «θάνατος του ανθρώπου» (Foucault), ως απάντηση και προέκταση του «θανάτου του Θεού» (Nietzsche)

- Ο Αριστοτέλης είναι ο πρώτος αρχαίος φιλόσοφος που προσπαθεί να συνδέσει τις διάφορες απόψεις σε ενιαία θεωρία για την ψυχή, σηματοδοτώντας έτσι την πρώτη συστηματική ψυχολογία στην ιστορία. Στο αποτελούμενο από τρία μέρη / Βιβλία / σχετικό σύγγραμμά του – που αποτελεί καταγραφή διαλέξεων στο Λύκειο από μαθητές του - ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε σχολιασμούς των προ αυτού απόψεων για την ψυχή κυρίως των προσωκρατικών φιλοσόφων, ενώ αναζητεί και ολοκληρώνει τον ορισμό της ψυχής παράλληλα ακολουθώντας τον τριμερή χωρισμό του Πλάτωνα: θρεπτικό / αναπαραγωγικό, αισθητικό και νοητικό. Τα τρία μέρη ενώ δηλώνουν διαφορετικά πεδία ψυχονοητικής λειτουργικότητας περιπλέκονται και βρίσκονται σε μία ενότητα. Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με το να δώσει απάντηση στο πρόβλημα της διάκρισης ή σχέσης σώματος και ψυχής, αλλά και με το να συνδέσει τα διαφορετικά μέρη και λειτουργίες της ψυχής σε μία συστηματική θεώρηση. Από αυτήν την άποψη, ενδιαφέρει την σύγχρονη Φιλοσοφία του Νου, η οποία με επίκεντρο τον αγγλο-αμερικανικό ερευνητικό και ακαδημαϊκό χώρο προσπαθεί - κυρίως από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα να προσδιορίσει τη σχέση σώματος – ψυχής.

- Ο Αριστοτέλης επικαλείται και εφαρμόζει ορισμένες βασικές οντολογικές έννοιες της φιλοσοφίας του: ουσία, ύλη, μορφή και το σύνθετο από ύλη και μορφή. Όλα τα όντα που συνιστούν την υπάρχουσα πραγματικότητα είναι ουσίες, αυτοτελή όντα συνιστώμενα από ύλη και μορφή.
- Η ύλη είναι το υποκείμενο υλικό που αδιαμόρφωτο υπάρχει ως δυνατότητα που θα μορφοποιηθεί και θα λάβει μια συγκεκριμένη και οργανωμένη υπόσταση, τέτοια που επιτρέπει την διάκριση και συγκεκριμενοποίηση των όντων. Η μορφή επιβαίνει μιας υποκείμενης ύλης.
- Η ύλη δεν υπάρχει ανεξάρτητα από τη μορφή· για να υπάρξει, πρέπει να έχει μορφή και είδος, ένα σχήμα ή περίγραμμα που δίνει ταυτότητα σε ένα γένος όντων.
- Η ύλη είναι δυνάμει μορφή, υποκείμενο που επιδέχεται μορφοποίηση. Η μορφή αποτελεί έτσι την εντελέχεια, το σκοπό της ύπαρξής τους. Χάρη στην εντελέχεια, η μορφή δίνει υπόσταση στην ύλη, επομένως η εντελέχεια είναι σημαντικότερη έννοια για το πως πρέπει να κατανοήσουμε την ψυχή.

- Το σώμα κατά την Αριστοτελική άποψη αποτελεί υπόσταση και επομένως αναπόσπαστο συμπλήρωμα της μορφής, δεν ταυτίζεται ακριβώς με την ύλη. Η ύλη ως το υποκείμενο το σώματος παραπέμπει στην έννοια ενός αδιαμόρφωτου υλικού το οποίο μορφοποιείται από το είδος και τη μορφή που το ενεργοποιεί μετατρέποντάς το σε σώμα. Η ύλη μορφοποιούμενη επιτρέπει να αναδυθεί το φαινόμενο της ψυχής, όπου δύο διαπλεκόμενες καταστάσεις, σώμα και ψυχή, αποτελούν η μία συνάρτηση της άλλης. Τα σώματα δε, όπως είδαμε παραπάνω διακρίνονται σε διαφορετικές κατηγορίες ουσιών.
- Η έννοια λοιπόν του σώματος του εμψύχου όντος θα πρέπει να συνδεθεί όχι με την ύλη γενικά, αλλά με την οικεία ύλη, την κατάλληλα οργανωμένη ύλη. Οι λειτουργίες του εμψύχου από την άλλη πλευρά πρέπει να συνδέονται με τη μορφή και το είδος και όχι με το υποκείμενο – την ύλη δηλαδή. Κάθε ον έχει μια τέτοια υλική οργάνωση που δυνάμει θα εμφανίσει - ως την εντελέχειά της, τον εγγενή σκοπό της - τις λειτουργίες για την πραγματοποίηση των οποίων έχει δημιουργηθεί, όπως έχει δημιουργηθεί.

- Εάν κατανοήσουμε την ψυχή ως εντελέχεια του φυσικού ζωντανού σώματος, είμαστε σε θέση περαιτέρω να αντιληφθούμε την επόμενη παρατήρηση του Αριστοτέλη στο σημείο αυτό, ότι η ψυχή είναι επιστήμη (ως κατοχή της γνώσης) και θεωρία (ως άσκηση της γνώσης) και μάλιστα κατ' αναλογία του φαινομένου της διαδοχής εγρήγορσης και ύπνου: στην κατάσταση του ύπνου, αν και κατέχω τη γνώση δεν την εμφανίζω, ενώ στη φάση της εγρήγορσης είμαι σε θέση να το κάνω. Έτσι συμβαίνει και κατά την άσκηση της γνώσης/ τη θεωρία.
- Η εντελέχεια έχει δύο σημασίες σε σχέση με την ψυχή: ως επιστήμη και ως θεωρείν. Στην πρώτη περίπτωση η ψυχή είναι εντελέχεια ως γνώση σε σχέση αντίθεσης με την άγνοια, γιατί όταν γνωρίζω κάτι με βεβαιότητα τούτο γίνεται λόγω της ψυχής. Ως θεωρείν και άσκηση της γνώσης, αποτελεί εντελέχεια σε σχέση με την εν δυνάμει απόκτηση, τη διαδικασία αναζήτησης της γνώσης: εφ' όσον η γνώση αποτελεί δυνατότητα, επακολουθεί ότι μπορεί να επιτευχθεί και η κατάκτησή της.

- Ο Αριστοτέλης αναζητεί την κύρια αιτία της ανάπτυξης της ψυχής και όχι περιγράφοντας μόνο τις επί μέρους λειτουργίες. Παρουσιάζει λοιπόν το φαινόμενο της ζωής ως την αιτία ύπαρξης της ψυχής. Η ψυχή όμως δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι ταυτίζεται με τη ζωή. Ενώ το φαινόμενο της ζωής αναλύεται σε πολλές και διαφορετικές λειτουργίες και καταστάσεις, και μία ακόμα από αυτές αρκεί για να έχουμε ζωή. Διαφοροποιεί διαβαθμίσεις στην ανάλυση του φαινομένου, επίπεδα ύπαρξης της ζωής και της ψυχής: το θρεπτικό, απαραίτητο για την ύπαρξη κάθε έμψυχου όντος και κύρια μορφή ύπαρξης της ψυχής των φυτών, το αισθητικό που αφορά την ψυχή των ζώων κυρίως, αναγνωρίζοντας μάλιστα την βασικότητα και καθολικότητα της αφής σε σχέση με τις υπόλοιπες αισθήσεις. Η θρέψη και η αφή παρουσιάζονται από τον Αριστοτέλη σε προτεραιότητα ως προς την ανάλυση του βιολογικού φαινομένου.

- Από τη στάση του αυτή προκύπτει ότι επεκτείνοντας την εξέταση της ψυχής στα ζώα και στα φυτά ο Αριστοτέλης πρέπει να αναγνωρισθεί ως πρόδρομος της συγκριτικής ψυχολογίας. Αναφερόμενος σε είδη ψυχών, όσα και τα είδη των ζωντανών όντων, αλλά και για μέρη της ψυχής, αφ' ενός γίνεται εισηγητής της συγκριτικής ψυχολογίας, αφ' ετέρου τοποθετεί το πρόβλημα της σχέσης ψυχής και σώματος σε μια νέα και πρωτότυπη βάση, μια θεωρία που δικαιώνεται στο πλαίσιο των σύγχρονων εξελίξεων της Φιλοσοφικής Ψυχολογίας.
- Στο *Περί Ψυχής* υπογραμμίζονται η τυπική λογική και οι ψυχολογικές πτυχές των λειτουργιών, ενώ στα βιολογικά έργα (*Περί Ζώων Κινήσεως*, *Φυσικά*) δίδεται έμφαση στην υλική πλευρά, αλλά οι δύο έννοιες – σώμα και ψυχή – δεν πρέπει να θεωρηθούν ως αντιτιθέμενες.

- Επί πλέον, αυτό που ενδιαφέρει κατ' εξοχή τον Αριστοτέλη είναι να δείξει την λογικότητα της σχέσης σώματος – ψυχής, να μεταθέσει το κέντρο της προσοχής από την δυϊστική αντίθεση σώματος – ψυχής προς την έννοια της λειτουργίας (έργου) της ψυχής και μ' αυτόν τον τρόπο να υποστηρίξει την υπόσταση της ψυχής ως γνώσης και επιστήμης. Η ψυχή σύμφωνα με αυτήν την ερμηνεία δεν εξηγείται από το σώμα και την ύλη, αλλά από την έννοια της λειτουργίας.
- Παρατηρεί λοιπόν ο Αριστοτέλης ότι όπου υπάρχει ψυχή, υπάρχει ένα είδος αυτοτελούς δραστηριότητας που χαρακτηρίζει το όλο της ενσώματης ύπαρξης, το έμψυχο όν. Το έμψυχο όν δεν είναι παρά μια συνάρτηση λειτουργικών καταστάσεων του σώματος (γέννηση, αύξηση, κίνηση, φθορά), που αποτελούν και τα κατηγορήματα της ζωής. Βασικό ερώτημα είναι αν τα μέρη της ψυχής εντοπίζονται ή προσδιορίζονται σε συγκεκριμένο σημείο ή τόπο του σώματος και της φύσης καθώς και ποια η σχέση των μερών μεταξύ τους.

- Από την πλευρά της ποσοτικής υπεροχής προΐσταται το θρεπτικό, ακολουθεί το αισθητικό και τρίτο έρχεται το νοητικό, επειδή απαντά μόνο στον άνθρωπο από όλα τα άλλα έμψυχα. Από την ποιοτική όμως πλευρά υπερέχει το τελευταίο. Το κατά πόσο δε μπορεί να είναι χωριστόν των υπόλοιπων μερών της ψυχής ή και του σώματος, αφήνεται ως ανοιχτό ενδεχόμενο με συνέπεια να επιτρέπει μια θεολογικού τύπου μεταγενέστερη ερμηνεία του Αριστοτέλη. Αν και ο Αριστοτέλης προσεγγίζει την ψυχή μέσω της αναφοράς στον ζωντανό οργανισμό και αναλύοντας όλες τις προϋποθέσεις της εμφάνισης της ζωής και ανάδυσης της ψυχής από αυτήν, εν τούτοις με την αναγνώριση της ιδιαιτερότητας του νοητικού μέρους της ψυχής, διερωτώμενος για το ενδεχόμενο της αυτόνομης ύπαρξης του νου, οδηγεί σε ιδεαλιστικές και μενταλιστικές προεκτάσεις: υποστηρίζοντας ίσως τη ύπαρξη ενός θείου νοός, του πνεύματος ή της ιδέας, ως ενός υπαρκτού στη φύση ανεξάρτητου από τα ανθρώπινα όντος. Ο κόσμος ωστόσο για τον Αριστοτέλη είναι σαφές ότι αποτελείται από όντα και ουσίες, όχι από ύλη και πνεύμα. Ο Αριστοτέλης δεν παρουσιάζεται ως μεταφυσικός ή μυστικιστής, με την έννοια που σήμερα κατανοούμε, εφ' όσον δέχεται την ύπαρξη ψυχής εφ' όσον παρατηρούνται οι συγκεκριμένες λειτουργίες ή ενεργές δυνάμεις του εμψύχου και όχι ως ανεξάρτητη του σώματος ουσία. Η ψυχή προϋποθέτει την υλική ενσώματη φυσική ύπαρξη των όντων και προσδιορίζονται μάλιστα οι βασικές λειτουργίες αυτής - γέννηση, αύξηση, κίνηση, φθορά.

- Τα έργα ή δυνάμεις της ψυχής: το *θρεπτικό*, *αισθητικό* και *νοητικό* συνιστούν τρία διαφορετικά λειτουργικά επίπεδα, που αντιστοιχούν στα τρία μέρη της ψυχής κατά Πλάτωνα, και τα οποία παρουσιάζονται να συγκοινωνούν μεταξύ τους προκειμένου να εξηγηθούν ψυχονοητικά φαινόμενα όπως η κίνηση, η επιθυμία, η βούληση και η πράξη. Οι λειτουργίες σηματοδοτούν ταυτόχρονα σχέσεις μεταξύ των ιδίων αλλά και μεταξύ των διαφορετικών πεδίων ή μερών της ψυχής.
- Παρατηρείται επί πλέον στην αριστοτελική θεωρία η ιεράρχηση των επιπέδων: το θρεπτικό ή αναπαραγωγικό μέρος αν και παρουσιάζεται ως κατώτερο στην κλίμακα των επιπέδων, εν τούτοις αποκτά πρωταρχική θέση ως προϋποτιθέμενο για την ύπαρξη των άλλων δύο, ακόμα και του ανώτατου, του νού. Η θρέψη θεωρείται επομένως όρος της ύπαρξης, επειδή μέσω της θρεπτικής και αναπαραγωγικής ικανότητας, τα όντα μετέχουν στη διαιώνιση του είδους και μ' αυτόν τον τρόπο μετέχουν του θείου, προσεγγίζουν το αιώνιο και απαράλλαχτο.

- Ο απώτερος σκοπός για τον οποίο υπάρχει το έμψυχο είναι η εμφάνιση κι εκπλήρωση όλων των ψυχικών του ιδιοτήτων και δυνάμεων και με αυτό το περιεχόμενο η εντελέχεια δεν μπορεί να θεωρείται αφηρημένη έννοια, αλλά συγκεκριμένη – λειτουργική κατάσταση της ύπαρξης του εμψύχου. Οι λειτουργίες λοιπόν ή δυνάμεις – έργα ή μέρη της ψυχής διαρθρώνουν ένα όλο και δεν υπάρχουν ξέχωρα και ανεξάρτητα του όλου ή το ένα από το άλλο.

- Στο 414 a ο Αριστοτέλης επιδιώκει να ολοκληρώσει τον ορισμό του για την ψυχή λέγοντας ότι ψυχή είναι εκείνο, με το οποίο ζούμε και αισθανόμαστε. Με τη διατύπωση αυτή ο Αριστοτέλης προσδιορίζει τη διαδικασία της αίσθησης, της ζωής και της γνώσης - στο ψυχικό πεδίο αλλά και το μέσον – το υλικό όργανο με το οποίο επιτελούνται οι διαδικασίες αυτές – επίσης στο πεδίο της ψυχής. Τόσο η διαδικασία (λειτουργία, έργον) όσο και το μέσον (όργανον) συνιστούν όψεις της ψυχής. Δεν υπάρχει αντίθεση μεταξύ της έννοιας του σώματος ως οργάνου της ψυχής, αφενός, και της ψυχής ως μορφής του σώματος, αφετέρου.

- Αντί να αναζητούμε μια περιεκτική θεωρία για τις διάφορες ιδέες που διατύπωσε σχετικά ο Αριστοτέλης, για την έννοια, τις λειτουργίες και τα τμήματα του νου, θα ήταν καλύτερο να εξετάσουμε προσεκτικά την διδακτική σημασία της εννοιολογικής κίνησης του Αριστοτέλη σχετικά με το πρόβλημα σώματος – ψυχής, τόσο σε ένα ιστορικό όσο και σε ένα σύγχρονο πλαίσιο.
- Στο πλαίσιο της ιστορίας της φιλοσοφίας η αριστοτελική αντίληψη για την ψυχή αντιπαραβάλλεται με δύο χαρακτηριστικές παραδόσεις – του δυϊσμού και του μονισμού.

- Κατά τον δυϊσμό η ψυχή ως ουσία υπάρχει παράλληλα και ανεξάρτητα από το σώμα, συνιστώμενη από μία διαφορετικής μορφής ύπαρξη από αυτή της ύλης. Αυτές οι δύο ουσίες – σώμα και ψυχή – κατά την δυϊστική αντίληψη, βρίσκονται σε ένα και το αυτό ον και απαιτείται μια θεωρητική εξήγηση του τρόπου συνύπαρξης ή αλληλεπίδρασής τους. Ο νους, το ανώτερο ψυχικό στοιχείο – ή μέρος – ως χωριστόν τμήμα της υπόλοιπης ψυχικής δομής που ο Αριστοτέλης αφήνει ως ενδεχόμενο στο *Περί Ψυχής*, ενισχύει τη δυϊστική ανάγνωση της θεωρίας του. Παράλληλα, η ανάγνωση αυτή έχει και μιας υλιστικής κατεύθυνσης εκδοχή, σύμφωνα με την οποία η ψυχική πλευρά «φιλοξενείται» σε κάποιο μέρος του σώματος, εντοπιζόμενη σε αυτό. Ισχύει δηλαδή μια μεταφορά τοπικότητας στην κατανόηση και εξήγηση της σχέσης σώματος-ψυχής κατά τη δυϊστική άποψη.

- Ο μονισμός, αντίθετα, αντιμετωπίζει το όλον του όντος ως δομική αρχή του κόσμου, ενώ η παραδοχή υλικής ή πνευματικής σύστασης αυτού έχει ως συνέπεια την υλιστική ή ιδεαλιστική αντίστοιχα εκδοχή του. Κατά τον ιδεαλιστικό μονισμό, ο κόσμος και η συστατική ποιότητά του καθορίζονται από τον νου, που αντιλαμβάνεται τον κόσμο, ο άνθρωπος είναι κυρίως ένας θεωρητικός παρατηρητής στην εμπειριστική εκδοχή του ιδεαλισμού, η οποία λαμβάνει τη μορφή της νοησιαρχίας.
- Από την άποψη μιας υλιστικής κατεύθυνσης, ο μονισμός αποτελεί τάση τόσο του παραδοσιακού όσο και μιας σύγχρονης μορφής υλισμού.

- Η κυρίαρχη σύγχρονη θεωρία για τον νου είναι μια εκδοχή του υλισμού που χαρακτηρίζεται από τον φυσικισμό και τον αναγωγισμό, ενώ ο μπηχεβιορισμός και ο λειτουργισμός αποτελούν επίσης εναλλακτικές εκδοχές, που σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό έχουν υλιστικό υπόβαθρο.
- Απαντά δε και η τρίτη άποψη, ο λεγόμενος μονισμός δύο όψεων, σύμφωνα με τον οποίο το ενιαίο ον, ακόμα και αν υπάρχει μόνο ως ενιαίο όλο, εν τούτοις περιγράφεται με διαφορετικούς τρόπους: είτε μέσω αιτιακών φυσικών νόμων που αποσκοπούν να εξηγήσουν τα ψυχονοητικά φαινόμενα είτε μέσω ποιοτικών περιγραφών που αναφέρονται σε ψυχολογικά χαρακτηριστικά των εμπειριών.

- Οι απόψεις του Αριστοτέλη, οποιεσδήποτε συνέπειες ή εμπλοκές μπορεί να προκύψουν από μια λεπτομερή μελέτη για τη θεωρία του περί ψυχής, αναμφίβολα θεωρείται ότι δείχνουν προς τη σωστή κατεύθυνση. Όπως τόνισε ο G. Ryle, δεν υπάρχει διαχωρισμένο πεδίο όπου ανήκουν τα ψυχικά φαινόμενα και είναι αδύνατο να ταξινομηθεί το σύνολο ή μέρος των φαινομένων που αναγνωρίζονται ως ανθρώπινη συμπεριφορά, ως "ψυχική" αντιτιθέμενη στην "φυσική" ή ως φυσικά και εντελώς εξηγητά από φυσικές αιτίες φαινόμενα. Γι' αυτό θα πρέπει να αποφεύγουμε οποιαδήποτε αναφορά σε μια συγκεκριμένη οντότητα, είτε νου είτε σώμα, αλλά να προσπαθούμε να θεωρούμε το ζώο ή τον άνθρωπο, ως όλον. Εκφράσεις όπως "ψυχικές καταστάσεις" ή ακόμη "νοητικές" μπορεί να διατηρούνται μόνο σε προσωρινή βάση (*Η έννοια του Νου*, 1949, σ. 323, σελ. 11-25)* ως γλωσσική παραδρομή της μεταφορικότητας που είναι εγγενής στη γλώσσα μας.
- Η γλώσσα μας διαθέτει τουλάχιστον δύο όρους για να σημάνει επί της ουσίας ένα και το αυτό φαινόμενο της ενσώματης ψυχής ή του έμψυχου σώματος. Πρόκειται για μία και μόνο οντότητα που εκφράζει την ίδια τη ζωή. Αντιμετωπίζοντας το φαινόμενο της ζωής μιλούμε για το ίδιο πράγμα με δύο διαφορετικές έννοιες, χρησιμοποιούμε δύο διαφορετικές περιγραφές.
- * G. Ryle, *The Concept of Mind*, 1949 (London 1968)

- Η άποψη ότι η σύνδρομη μεταφορικότητα των γλωσσικών εκφράσεων για τα ψυχικά φαινόμενα οδηγούν σε πλάνη γύρω από την υποτιθέμενη αυτοτελή ύπαρξη της ψυχής ως οντότητας και σε σφάλμα επομένως αναφορικότητας, γεννάται παράλληλα με το εμπειριστικό ρεύμα στην ιστορία της φιλοσοφίας και προκαλεί το σκεπτικισμό για τα ψυχονοητικά γεγονότα. Η εμπειρική παρατήρηση μας επιτρέπει να αντιληφθούμε το σφάλμα της αναφορικότητας καθώς διαπιστώνουμε ότι αναφερόμενοι σε ψυχή και σώμα τείνουμε να ταυτίζουμε δύο διαφορετικά επίπεδα εννοιών, αποδίδοντας σε ένα υποκείμενο (π.χ σώμα) ένα λογικά ασύμβατο κατηγορημα (π.χ. ψυχή). Οι διαπιστώσεις αυτές πέρα από κατακτήσεις του εμπειρισμού και του διαφωτισμού, μπορούν να θεωρηθούν και ως αποτέλεσμα της αμφισβήτησης των μεταφυσικών δογμάτων που προκάλεσε η ανάπτυξη των επιστημών στη νεώτερη εποχή. Η κεντρική δε άποψη στην οποία στοχεύει η κριτική είναι η θεωρούμενη πλάνη του ότι το περιεχόμενο των ψυχολογικών προτάσεων είναι γεγονότα που συμβαίνουν σ' ένα εσωτερικό τοπίο, αποτελούν επομένως εσωτερικά φαινόμενα και αντικείμενα της ενδοσκόπησης – αυτοπαρατήρησης.
- Για να επιστρέψουμε στον Ludwig Wittgenstein, η γλώσσα ως κοινωνικό φαινόμενο και η μορφή ζωής ως πολιτισμικό φαινόμενο καθορίζουν τα όρια του ψυχονοητικού και όχι οι θεωρίες αναπαράστασης και εξήγησης μέσω φυσικών νόμων.

ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΝΟΥ

- 1. Θεωρίες αιτιακού ρόλου
- 2. Θεωρίες ταυτότητας τύπου και δείγματος
- 3. Ανώμαλος μονισμός
- 4. Λειτουργισμός (functionalism) και θεωρίες ταυτότητας

- **1. Θεωρίες Αιτιακού Ρόλου**
- Η υπόθεση ότι νοητικές καταστάσεις και φυσικές διεργασίες είναι ταυτόσημες, στηρίζεται σε θεωρίες που υποστήριζαν την αιτιακή εξάρτηση των πρώτων από τις δεύτερες, αλλά χωρίς να πρόκειται για την ίδια ακριβώς θεωρία.
- **2. Θεωρίες ταυτότητας τύπου και δείγματος**
- Οι όροι 'type' και 'token' (τύπος και δείγμα) αντιστοιχούν στη χρήση των λέξεων. Ένα τηλεγράφημα που περιέχει τις λέξεις 'φιλιά, φιλιά και φιλιά' αποτελείται μόνο από δύο τύπους λέξεων, αλλά τέσσερις λέξεις (δείγματα λέξεων). Κατά τον ίδιο τρόπο, ένα συγκεκριμένο ξεχωριστό δείγμα εμπειρίας πόνου ταυτίζεται με ένα συγκεκριμένο εγκεφαλικό γεγονός. Η type identity (ταυτότητα ως προς τον τύπο: Tt) και η token identity (ταυτότητα ως προς το δείγμα: $Tδ$) υποστηρίζουν ότι ψυχή και σώμα ταυτίζονται αλλά με διαφορετική σημασία και λογικό περιεχόμενο η κάθε μία:

- α) Σύμφωνα με την πρώτη, $T\tau$, το σύνολο των ψυχικών φαινομένων ταυτίζονται με έναν συγκεκριμένο τύπο φυσικών γεγονότων και ο προσδιορισμός της ταυτότητας σε κάθε περίπτωση ισοδυναμεί με τη διατύπωση μιας νομολογικής εξήγησης. Η κύρια αδυναμία της εντοπίζεται στην μη διασφάλιση της σύλληψης των ποιοτικών διαφορών ή διαβαθμίσεων των ψυχονοητικών εμπειριών ανάμεσα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές
-
- β) Σύμφωνα με τη δεύτερη, $T\delta$, η ταυτότητα αφορά μονάχα κάθε ξεχωριστή μεμονωμένη περίπτωση ψυχικού φαινομένου και δεν γενικεύεται σε καθολικούς νόμους ή σε άλλες περιπτώσεις. Η κύρια αντίρρηση προς αυτήν την εκδοχή ταυτότητας προέρχεται από τη φιλοσοφία της γλώσσας, επειδή ο γλωσσικός τρόπος περιγραφής κι επικοινωνίας προϋποθέτει καθολικές ταυτίσεις ούτως ή άλλως.

- **3. Ανώμαλος Μονισμός**

- Η θεωρία του Ανώμαλου Μονισμού που προτάθηκε από τον Donald Davidson είναι μια εκδοχή της *token identity* και υποστηρίζει την οντολογική θέση του μονισμού και την ουδετερότητα της υπόστασης των φαινομένων ενώ στο επίπεδο της γλώσσας τη διαίρεση σε δύο δυνατότητες περιγραφών, σε ψυχολογικές και φυσικές. Όταν χρησιμοποιούμε ψυχολογικές ερμηνείες, δεν αναφερόμαστε σε αιτιακούς νόμους όπως όταν αναφερόμαστε σε φυσικές περιγραφές των γεγονότων. Τα φαινόμενα εμφανίζονται σ' εμάς μ' έναν ακανόνιστο – ανώμαλο – ασύμμετρο τρόπο και μ' αυτήν την έννοια οι περιγραφές μας δεν μπορούν να υποκαθίστανται η μία από την άλλη ή να βρίσκονται σε σχέση ταυτότητας.

4. Λειτουργισμός (*functionalism*) και θεωρίες ταυτότητας

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο λειτουργισμός αποτελεί μια απάντηση στην κυρίαρχη τάση του φυσικιστικού αναγωγισμού στην αντιμετώπιση του προβλήματος σώματος – ψυχής που αξιοποιεί σε μια νέα σύνθεση στοιχεία και από τις θεωρίες ταυτότητας και τις θεωρίες αιτιακού ρόλου. Δέχονται ένα είδος ταυτότητας ως προς τον τύπο, Ττ, σύμφωνα με την οποία ισχύει μια καθολική και λογικού χαρακτήρα ταύτιση του συνόλου ψυχικών φαινομένων με κατηγορία φυσικών, δηλαδή «σκληρού» φυσικά προσδιοριζόμενου χαρακτήρα και μ' αυτήν την έννοια, οι λειτουργιστές ορίζουν τις νοητικές καταστάσεις και διεργασίες μέσω της αιτιακής τους συσχέτισης με μία ορισμένη κατηγορία καταστάσεων, αλλά όχι ταυτίζοντάς τις με τις νευρονικές τους υλοποιήσεις. Ως προς την ίδια δε την υπόσταση των ψυχονοητικών καταστάσεων επισημαίνουν ότι το θέμα της υλικής δομής είναι τελείως άσχετο με την κατανόηση κι εξήγηση του ψυχικού πεδίου. Ο όρος 'λειτουργισμός' συνδέεται με τον όρο 'λειτουργία' στα μαθηματικά και στην βιολογία.

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

- Ο λειτουργισμός εμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του '70 παράλληλα με την ανάπτυξη της τεχνολογίας των υπολογιστικών συστημάτων και των ερευνών στην τεχνητή νοημοσύνη. Σύμφωνα με τον λειτουργισμό δεν μας ενδιαφέρει η δομή της ύλης ή η συμπεριφορά αλλά οι αιτιακές σχέσεις ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα – εσωτερικά και εξωτερικά – των ψυχονοητικών εκδηλώσεων. Στην ακραία μορφή της αυτή η άποψη θεωρεί ότι η παραδοσιακή έννοια της ψυχής δεν είναι τίποτε άλλο από μια μορφή λογισμικού.
- Ενώ ο Αριστοτέλης τονίζει το όλον και την ενότητα του ενσώματου έμψυχου όντος, δεν αναλύει με ακριβή τρόπο ποιες είναι οι σχέσεις ανάμεσα σε ψυχικές και φυσικές καταστάσεις. Φαίνεται πως αφήνει ανοιχτά θέματα που καλείται να επιλύσει η μεταγενέστερη της εποχής του επιστημονική και φιλοσοφική γνώση.

- Από την άποψη της ιστορίας της φιλοσοφίας, στο *Περί Ψυχής*, παρουσιάζονται με στόχο να ξεπεραστούν προηγούμενες θεωρίες του νου που ήταν είτε αποσπασματικά είτε αυστηρά αναγωγιστικές. Ο Αριστοτέλης δεν ανάγει το πρόβλημα της ψυχής σε κάποια ή περισσότερες σωματικές αρχές ή υλικές οντότητες ή διεργασίες. Και μ' αυτήν την έννοια δεν είναι αναγωγιστής και δεν παρασύρεται από τη φενάκη του αναγωγισμού, κυρίαρχη τάση του σύγχρονου υλισμού. Απ' την άλλη πλευρά, εφ' όσον αντιμετωπίζει τα έμψυχα ως ενιαίες και αδιάσπαστες υποστάσεις, θα εντασσόταν δικαιολογημένα στον χώρο του μονισμού και όχι στους δυϊστές.
- Με βάση μια σειρά από τις παραδοχές που προκύπτουν από τη σύνθεση των βιολογικών έργων, του *Περί Ψυχής* και των *Ηθικών Νικομαχείων*, η Αριστοτέλεια εικόνα της ψυχής μπορεί να θεωρηθεί ότι σχετίζεται με τη σύγχρονη ορολογία και μάλιστα με την λειτουργιστική ερμηνεία της φιλοσοφίας του νου. Τον έχουν δε θεωρήσει πρόδρομο και εισηγητή του σύγχρονου λειτουργισμού. Η συζήτηση εντάθηκε ως αντιπαράθεση σ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 ανάμεσα σε αμερικανούς και άγγλους φιλοσόφους, όπως ο Putnam, η Nussbaum, ο Burnyeat κ.ά.

- Στη συζήτηση γύρω από τη δυνατότητα ή μη να ερμηνευθεί λειτουργιστικά η αριστοτελική ψυχολογία αναδεικνύεται και το σύγχρονο ενδιαφέρον των φιλοσόφων για την αριστοτελική εξήγηση της πράξης.
- Οι ένθερμοι υποστηρικτές της λειτουργιστικής «ανάγνωσης», H. Putnam και M. Nussbaum, συνεχίζουν τη συζήτηση και μάλιστα αναδιαμορφώνοντας τη λειτουργική θεώρηση σύμφωνα με τα προκύπτοντα από την κριτική που υφίστανται προβλήματα.

Οι κύριες υποθέσεις που επικαλούνται συνίστανται στα ακόλουθα:

- i Η σχέση ύλης-μορφής είναι σχέση μη αναγωγής του ενός στο άλλο, αλλά σχέση αναγκαία.
- ii Οι δραστηριότητες των εμψύχων όντων - των οργανικών - πραγματοποιούνται αναγκαστικά σε κάποια ύλη, στην οικεία ύλη.
- iii Τα έμψυχα όντα είναι από υλική άποψη εύπλαστα ως προς τη σύνθεσή τους (compositionally plastic), δηλαδή η υλική δομή για ένα και το αυτό ψυχονοητικό γεγονός μπορεί να εναλλάσσεται και να μεταβάλλεται. Δεν μπορούν να εντοπισθούν επομένως επαρκείς αιτίες για το αυτό ψυχονοητικό γεγονός.
- iv Η αντίληψη του Αριστοτέλη για την ψυχή και την πράξη δεν είναι άσχετη με τη σημερινή αντιμετώπιση του νεώτερου και σύγχρονου φιλοσοφικού προβλήματος της σχέσης σώματος και ψυχής.

- Κατ' αρχάς, διαπιστώνονται ορισμένα αδύνατα σημεία στη λειτουργική ερμηνεία της αριστοτελικής ψυχολογίας, ώστε να μην είναι αδιαμφισβήτητη η υιοθέτησή της:
- Ένα τέτοιο σημείο είναι ότι δεν μπορεί να εφαρμοσθεί καθολικά η υπόθεση ότι όλες οι ικανότητες της ψυχής εξηγούνται με βάση τη συμβολή τους στην αναπαραγωγική λειτουργία, ως την περισσότερο βασική ή πρωταρχική "ψυχή". Σχετικά με τη διανοητική ψυχή, για παράδειγμα, αποτελεί ερώτημα το ποια μορφή εξήγησης προσιδιάζει σ' αυτήν ή αν μπορεί να ορισθεί καθόλου η ουσία της μέσω ενός ορισμού που παραπέμπει στην έννοια της λειτουργίας.
- Έννοιες, όπως *όρεξις*, *φαντασία*, *πράξις*, συνιστούν σημαντικές προϋποθέσεις για την ορθή κατανόηση της αριστοτελικής αντίληψης του νου και μάλιστα συνδέουν τον προβληματισμό αυτό με τις ηθικές αντιλήψεις και την έννοια της αριστοτελικής πρακτικής λογικής.

- Η λειτουργική ερμηνεία υπερασπίζεται τον μη αναγωγισμό του ψυχολογικού στοιχείου στο φυσικό, όχι λόγω της πρωταρχικότητας του προθετικού - νοητικού στοιχείου, αλλά εξ αιτίας τη φύσης της εξήγησης που αρμόζει στην ψυχή: είναι θέμα μεθοδολογικών προϋποθέσεων της επιστημονικής εξήγησης του όρου *ψυχή*. Αν λοιπόν κάποιος θέλει να απορρίψει την άποψη του Αριστοτέλη ότι η ψυχή είναι μη αναγώγιμη σε άλλη ουσία και είναι πρωταρχική ουσία, αυτό δεν πρέπει να το επιχειρήσει λέγοντας ότι ο Αριστοτέλης με αυτήν του τη στάση μένει έξω από κάθε σύγχρονη προοπτική στην ψυχολογία.
- Το βασικό αντιαναγωγιστικό επιχείρημα που μπορεί να ισχύσει στην περίπτωση του Αριστοτέλη έγκειται αντίθετα στο ότι το πρόβλημα της σχέσης σώματος-ψυχής δεν θα έπρεπε καν να εγερθεί: δεν είναι το ουσιαστικό πρόβλημα στην εξέταση της ψυχής.